

Filozofia starożytna a europejskie oświecenie i wiek XIX w filozofii

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Ilustracja interaktywna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Karol Marks, *Przedmowa [do] Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988.
- Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1988.
- Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. W. Olszewski, Warszawa 1988.
- Paul d'Holbach, *System przyrody*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. K. Szaniawski, Warszawa 1988.
- August Comte, *Wykład filozofii pozytywnej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1988.

Filozofia starożytna a europejskie oświecenie i wiek XIX w filozofii

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Gdzie są źródła nowoczesnego materializmu i naturalizmu ontologicznego? Skąd europejskie przekonania o materialnej budowie rzeczywistości? Jaki związek ma pozytywistyczny kult nauki z przekonaniami encyklopedystów francuskich? Na ile głębokie związki łączą materialistów europejskich od czasów Leucypa i Demokryta po koniec nowoczesności? Czy antyczna filozofia wywarła znaczący wpływ na myśl XIX wieku? Związki te są wyraźne, tworzą głęboko zakorzeniony w historii filozofii europejskiej nurt materialistyczny, naturalistyczny i pozytywistyczny.

Twoje cele

- Omówisz wpływ atomizmu Demokryta na materializm i naturalizm ontologiczny oświecenia.
- Wykażesz związki między materializmem starożytnym i XIX-wiecznym.
- Przedstawisz wpływ oświecenia na pozytywizm XIX w.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów starożytnych atomistów i oświeceniowych oraz pozytywistycznych naturalistów.

Przeczytaj

Wpływ atomizmu greckiego na oświecenie i pozytywizm

Rozpowszechniony w kulturze euroatlantyckiej od XIX w. **materializm** – pogląd głoszący, że otaczająca nas rzeczywistość ma charakter fizyczny – oraz będący jego konsekwencją naturalizm ontologiczny – przekonanie, że empirycznie nie istnieje nic poza materią, mają swe źródła w starożytności. Za twórcę teorii materialistycznej uznawany jest starożytny filozof ateński, Leucyp (V w. p.n.e.). Jego koncepcję w pełnym kształcie sformułował pochodzący z Abdery, ale nauczający w Atenach, uczeń Leucypa, Demokryt (ok. 460 p.n.e. – ok. 360 p.n.e.) (zobacz: [Status ontyczny rzeczywistości – monizm i pluralizm](#)).

Demokryt twierdził, że otaczająca nas rzeczywistość składa się jedynie z atomów i wypełniającej przestrzeń między nimi próżni. Atomy i próżnia to podstawowe i jedyne składniki materii, która tworzy wszechświat. Próżnia jest pusta, atomy zaś są niepodzielne i różnią się między sobą ilościowo, ale nie jakościowo. Tak skonstruowany byt i wszystko, co się nań składa, istnieje w czasie i przestrzeni oraz jest poznawalne zmysłowo. Te przekonania są zrębem **atomistycznego** materializmu. Według Demokryta jednak rzeczywistość materialna jest nieskończona i ciągła oraz nie istnieje nic poza nią, w szczególności żadna sfera duchowa czy metafizyczna. Ten pogląd to z kolei podstawowe przekonanie ontologii naturalistycznej. Atomistyczną i naturalistyczną myśl Demokryta rozwijał Epikur (341-270 p.n.e.) i jego uczniowie, tworzący epikurejską szkołę filozoficzną.

Diogenes Laertios tak pisał o założeniach tej filozofii:

((Diogenes Laertios

Żywoty i poglądy słynnych filozofów

Początkiem wszechrzeczy są atomy i próżnia. Wszystko inne jest tylko mniemaniem. Istnieje nieskończenie wiele światów, które rodzą się i giną. Nic nie może powstać z niebytu ani w niebyt się obrócić. Atomy są nieskończone. Pod względem wielkości i ilości, a poruszają

naturalizm ontologiczny (łac. *natura* – przyroda) pogląd, który uznaje, że istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza (empiryczna) – dostępna zmysłom rzeczywistość materialna

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

się we wszechświecie ruchem wirowym; w ten sposób powstają wszystkie ciała złożone, jak ogień, woda, powietrze, ziemia; albowiem i one są konglomeratami określonych atomów. [...] Dusza jest tym samym, co umysł. [...] Jakości mają istnienie tylko umowne, rzeczywiście istnieją tylko atomy i próżnia.

Źródło: Diogenes Laertios, *Żywoty i poglądy słynnych filozofów*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, tłum. W. Olszewski, Warszawa 1988, s. 16.

Poglądy materialistyczne i naturalistyczne, nieobecne w filozofii średniowiecznej i wczesnonowożytnej, pojawiły się w XVII w., a rozwinęły na początku nowoczesności – w epoce oświecenia. Daje się w nich wyraźnie odnaleźć wpływ starożytnego atomizmu. Prekursorem oświeceniowego materializmu był Julien La Mettrie (1709–1751). Uważał on, tak jak jego starożytni poprzednicy, że istnieje tylko materia. Także psychikę (duszę) ludzką uznawał za materialną, a więc pochodną i zależną od zjawisk cielesnych. Ta postać materializmu była popularna także wśród encyklopedystów, a szczególny wkład w jej rozwijanie miał Paul d'Holbach (1723–1789). Pisał on:

((**Paul d'Holbach**

System przyrody

Człowiek jest dziełem przyrody, żyje w przyrodzie i podlega jej prawom [...]. Nic nie ma i nie może być nic poza kręgiem przyrody, który obejmuje wszystko, co istnieje. [...] W świecie, tym wielkim zbiorowisku wszystkiego, co istnieje, widzimy wszędzie tylko materię i ruch. Jego całość ukazuje nam jedynie ogromny i nieprzerwany łańcuch przyczyn i skutków.

Źródło: Paul d'Holbach, *System przyrody*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. K. Szaniawski, Warszawa 1988, s. 200–201.

Władysław Tatarkiewicz w swej *Historii filozofii* podsumowywał poglądy francuskich materialistów:

((**Władysław Tatarkiewicz**

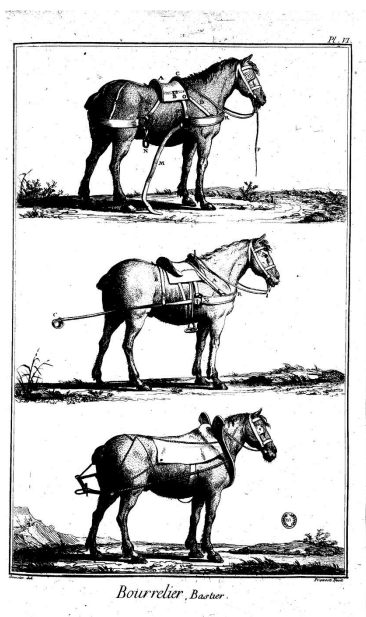
Historia filozofii

Materializm XVIII wieku należy do tego samego typu, co starożytny demokrytejsko-epikurejski. Odnowiony przez Gassendiego we

Francji w XVII wieku, znalazł dzięki Hobbesowi wzięcie w Anglii, by w XVIII w. powrotną falą powrócić do Francji.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1988, s. 133.

Charakteryzując poglądy francuskich encyklopedystów, czyli twórców *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*, sztandarowego dzieła francuskiego oświecenia, do którego grona należeli m.in. Denis Diderot, Paul d'Holbach, Jean-Jacques Rousseau, Wolter, Jean d'Alambert, pisał Tatarkiewicz:

Władysław Tatarkiewicz

Historia filozofii

Filozofia encyklopedystów była wyraźna w części negatywnej: była w opozycji przeciw supranaturalizmowi, idealizmowi, dualizmowi [psychofizycznemu], przeciw całej tradycji chrześcijańskiej metafizyki. Natomiast w części pozytywnej była mało określona, najogólniejszym jej znamieniem był naturalizm [...].

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1988, s. 132.

Plansza z *Wielkiej Encyklopedii Francuskiej*.

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

Oświeceniowe inspiracje pozytywizmu

Materialistyczne i naturalistyczne poglądy francuskiego oświecenia miały swe konsekwencje epistemologiczne. Sukcesy nowożytnej nauki, która w XVII w. zaczęła na szeroką skalę stosować eksperyment i przyrządy pomiarowe, przyniosły przekonanie, że jedyną wartościową metodą poznania świata jest nauka. Metoda naukowa, zakładająca, iż celem poznania rzeczywistości jest odkrycie jej praw jedynie drogą doświadczalną, na podstawie obserwowanych faktów, właśnie w epoce oświecenia została uznana za najwartościowszą i jedyną metodę poznania otaczającego nas świata. Przekonanie to, uzupełnione o tezy naturalistycznej ontologii, głoszone zwłaszcza przez Jeana d'Alamberta, było załącznikiem powstałej sto lat później filozofii pozytywnej. Tatarkiewicz pisał:

Władysław Tatarkiewicz

Historia filozofii

Ta postawa obiektywna [niegodząca się z twierdzeniem, że natura naszej jaźni jest lepiej nam znana od natury rzeczy], w połączeniu z ograniczeniem nauki do faktów, stanowi istotę poglądu, który w XIX wieku nazwano „**pozytywizmem**”. [...] Nie należy myśleć o dociekaniu „istoty bytu” i „pierwszej przyczyny”. Należy wyłączyć z nauki wszelką metafizykę. [...] I filozofia również traktuje o faktach – inaczej nie byłaby nauką. Przedmiotem jej nie jest wszakże taka czy inna dziedzina faktów, gdyż wszystkie fakty są opracowywane przez nauki szczegółowe. Filozofia jest niejako nauką drugiego stopnia, traktującą o faktach opracowanych przez inne nauki i dokonywającą na ich podstawie syntezy. [...] Oparcie filozofii na wynikach nauk szczegółowych było zupełnie nowożytną [nowoczesną] jej koncepcją, rozwiniętą przez pozytywizm. Filozofia przestała być nauką o bycie i stała się nauką o zasadach nauk.

Źródło: Władysław Tatarkiewicz, *Historia filozofii*, t. 2, Warszawa 1988, s. 142.

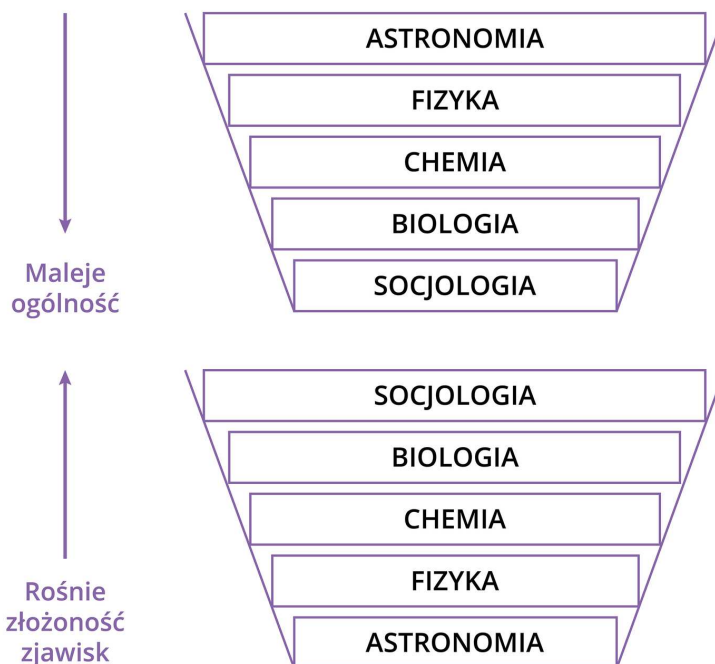
Twórca pozytywizmu filozoficznego, August Comte, opisywał w swym *Wykładzie filozofii pozytywnej* (1830-1842) cel filozofii tak, jakby sformułowali to francuscy encyklopedyści:

((August Comte

Wykład filozofii pozytywnej

Głównym [...] charakterystycznym rysem filozofii pozytywnej jest rozpatrywanie wszelkich zjawisk jako podległych niezmiennym prawom naturalnym. Dokładne wykrycie owych praw, redukcja ich do możliwie najmniejszej liczby – oto cel wszystkich naszych wysiłków: uważamy natomiast za zupełnie niedostępne i pozbawione dla nas sensu – dociekanie tego, co się powszechnie nazywa przyczynami, czy to pierwszymi, czy to celowymi.

Źródło: August Comte, *Wykład filozofii pozytywnej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1988, s. 285.

Teoria nauk Auguste Comte.

Filozof dzielił nauki na abstrakcyjne (te, które zajmują się prawami łączącymi fakty przyrody) oraz konkretne (te, które zajmują się opisem faktów).

Źródło: Englishsquare.pl sp. z.o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Materializm w XIX w. przyjął jednak także inną postać – **materializmu historycznego**, wyjaśniającego w oparciu o prawa materialnego rozwoju ludzkości zjawiska społeczne i ich zmienność w historii. Francuscy encyklopedyści, wyznając przekonania materialistyczne, rozstrzygali problem psychofizyczny na rzecz rozwiązania monistycznego – istnieje tylko materia. Duch (psychika, świadomość) to pochodne fizycznej rzeczywistości przyrody. Według twórcy materializmu historycznego, Karola Marksa, także relacje społeczne między ludźmi są zależne od materii – materialnych warunków ich życia. Pisał Marks:

☞ Karol Marks

Przedmowa [do] Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej

W społecznym wytwarzaniu swego życia ludzie wchodzą w określone, konieczne, niezależne od ich woli stosunki, w stosunki produkcji, które odpowiadają określonemu szczeblowi rozwoju ich materialnych sił wytwórczych. Całokształt tych stosunków produkcji tworzy ekonomiczną strukturę społeczeństwa, realną podstawę, na której wznosi się nadbudowa prawna i polityczna, a której odpowiadają określone formy świadomości społecznej. Sposób produkcji życia materialnego uwarunkowuje społeczny, polityczny

i duchowy proces życia w ogólności. Nie świadomość ludzi określa ich byt, lecz, przeciwnie, byt społeczny ludzi określa ich świadomość.

Źródło: Karol Marks, *Przedmowa [do] Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s. 316.

Słownik

atomizm

(gr. *atomos* – niepodzielny) przekonanie, że byt składa się z niepodzielnych cząstek – atomów

fakt

według pozytywistów określony, elementarny stan rzeczy; to, co rzeczywiście istnieje / ma miejsce w rzeczywistości

materializm

(łac. *materia* – tworzywo) przekonanie, że otaczająca rzeczywistość ma charakter fizyczny – składa się tylko z materii istniejącej w czasie i przestrzeni oraz poznawalnej zmysłowo

materializm historyczny

pogląd filozoficzny uznający, że prawdziwie istniejącą rzeczywistością jest stale zmieniający się świat materialny i że podlega on prawom rozwoju, dotyczącym także ludzkiego życia społecznego

naturalizm ontologiczny

(łac. *natura* – przyroda) pogląd, który uznaje, że istnieje tylko rzeczywistość przyrodnicza (empiryczna) – dostępna zmysłom rzeczywistość materialna

nauka

sposób poznawania świata, charakteryzujący się wykorzystaniem rozumu jako jedyne narzędzia wnioskowania, uznający doświadczenie jako jedyne źródło poznania świata oraz korzystający z uzgodnionej metodologii jego badania i posługujący się precyzyjnym językiem opisu swych ustaleń

pozytywizm

nurt w filozofii nowoczesnej uznający fakty obserwacyjne za podstawowe źródło poznania świata, a ich naukowe badanie za najwartościowszy sposób poznania świata; rolą filozofii w tym ujęciu jest refleksja nad metodami i językiem nauki

Ilustracja interaktywna

Polecenie 1

Na podstawie schematu wskaż podobieństwa między postaciami materializmu starożytnego i XIX-wiecznego.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., Pixabay, licencja: CC BY-SA 3.0.

Polecenie 2

W odniesieniu do schematu określ związki między materializmem i naturalizmem ontologicznym a pozytywizmem w jego odmianie oświeceniowej i XIX-wiecznej.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Podstawowe tezy demokratejskiego atomizmu to twierdzenia, że...

- poza materią istnieje świat ducha.
- otaczająca nas rzeczywistość składa się jedynie z atomów i próżni.
- atomy i próżnia to podstawowe i jedyne składniki materii.
- materia istnieje w czasie i przestrzeni oraz jest poznawalna zmysłowo.

Ćwiczenie 2

Podanym niżej zdaniom ze starożytnego opisu filozofii Demokryta przyporządkuj pojęcia filozoficzne.

„Dusza jest tym samym co umysł.”

naturalizm

„Rzeczywiście istnieją tylko atomy i próżnia.”

atomizm

„Początkiem wszechrzeczy są atomy i próżnia.”

materializm

Ćwiczenie 3

Które twierdzenia wyrażają naturalizm ontologiczny P. d'Holbacha?

- „Nic nie ma i nie może być nic poza kręgiem przyrody, który obejmuje wszystko, co istnieje.”
- „Całość [świata] ukazuje nam jedynie ogromny i nieprzerwany łańcuch przyczyn i skutków.”
- „Człowiek jest dziełem przyrody, żyje w przyrodzie i podlega jej prawom.”
- „W [...] wielkim zbiorowisku wszystkiego, co istnieje, widzimy wszędzie tylko materię i ruch.”

Ćwiczenie 4

Encyklopedyści francuscy przeciwstawiali się twierdzeniom, że...

- dusza jest osobną sferą bytową wobec rzeczywistości materialnej.
- istnieje rzeczywistość pozaempiryczna.
- dusza jest przejawem rzeczywistości fizycznej.
- istnieje świat idealny.

Ćwiczenie 5

Według W. Tatarkiewicza istotą przekonań pozytywistycznych jest...

obiektywizm i racjonalizm.

subiektywizm i racjonalizm.

obiektywizm i empiryzm.

subiektywizm i empiryzm.

Ćwiczenie 6

Charakterystyczne dla oświeceniowych przekonań zapowiadających filozofię pozytywizmu były poglądy uznające, że w filozofii...

należy zaniechać wszelkiej metafizyki.

nie należy zajmować się innymi naukami.

nie należy poszukiwać istoty / natury rzeczy.

należy analizować zasady dotyczące nauk.

Do jakich poglądów oświeceniowych i antycznych nawiązuje A. Comte w następującym zdaniu?

((August Comte

Wykład filozofii pozytywnej

Głównym [...] charakterystycznym rysem filozofii pozytywnej jest rozpatrywanie wszelkich zjawisk jako podległych niezmiennym prawom naturalnym.

Źródło: August Comte, *Wykład filozofii pozytywnej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej*, tłum. W. Bieńkowska, Warszawa 1988, s. 285.

Jaki związek dostrzegasz pomiędzy materializmem starożytnym a przekonaniem K. Marksa zawartym w poniższym fragmencie jego tekstu?

((Karol Marks

Przedmowa [do] Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej

Całokształt [...] stosunków produkcji tworzy ekonomiczną strukturę społeczeństwa, realną podstawę, na której wznosi się nadbudowa prawna i polityczna, a której odpowiadają określone formy świadomości społecznej. Sposób produkcji życia materialnego uwarunkowuje społeczny, polityczny i duchowy proces życia w ogólności.

Źródło: Karol Marks, *Przedmowa [do] Przyczynek do krytyki ekonomii politycznej*, [w:] Barbara Markiewicz, *Filozofia dla szkoły średniej. Wybór tekstów*, Warszawa 1988, s. 316.

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Filozofia starożytna a europejskie oświecenie i wiek XIX w filozofii

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy i rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

IV. Atomizm grecki (filozofia Leucypa i Demokryta) jako paradygmat ontologii naturalistycznej.

Uczeń:

- 1) formułuje własną odpowiedź na pytanie „czy istnieją przedmioty proste (niepodzielne)?” oraz w jego kontekście objaśnia stanowisko atomizmu i argumenty na jego rzecz;
- 3) przedstawia w zarysie historię poszukiwania w nauce nowożytnej i współczesnej najmniejszych części materii;
- 4) rekonstruuje ponadczasowy spór o to, czy ludzkie czynności umysłowe można wyjaśnić wyłącznie w odwołaniu do procesów fizycznych: materializm vs. dualizm.

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

10. Pozytywizm. Uczeń:

- 1) zna w zarysie historię myśli pozytywistycznej od encyklopedystów francuskich do Koła Wiedeńskiego;
- 2) przedstawia główne idee filozofii pozytywnej Augusta Comte'a;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne (językiem ucznia):

- Omówisz wpływ atomizmu Demokryta na materializm i naturalizm ontologiczny oświecenia.

- Wykażesz związki między materializmem starożytnym i XIX-wiecznym.
- Przedstawisz wpływ oświecenia na pozytywizm XIX w.
- Przeanalizujesz fragmenty tekstów starożytnych atomistów i oświeceniowych oraz pozytywistycznych naturalistów.

Cele operacyjne. Uczeń:

- omawia wpływ atomizmu Demokryta na materializm i naturalizm ontologiczny oświecenia;
- wykazuje związki między materializmem starożytnym i XIX-wiecznym;
- przedstawia wpływ oświecenia na pozytywizm XIX w.;
- analizuje fragmenty tekstów starożytnych atomistów i oświeceniowych oraz pozytywistycznych naturalistów.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- z użyciem e-podręcznika;
- ilustracja interaktywna .

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda;
- telefony z dostępem do internetu.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia uczniom e-materiał: „Filozofia starożytna a europejskie oświecenie i wiek XIX w filozofii”. Uczniowie mają zapoznać się z treściami w sekcji „Przeczytaj” i przygotować prezentację, w której przedstawią przykłady ilustrujące zagadnienia związane z tematem lekcji.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel loguje się na platformie i wyświetla na tablicy temat i cele lekcji. Prosi uczniów, by na podstawie wiadomości zdobytych przed lekcją zaproponowali kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel, za pomocą raportu dostępnego w panelu użytkownika, weryfikuje przygotowanie uczniów do lekcji: sprawdza, kto przygotował prezentację. Wybrany uczeń prezentuje efekty pracy w domu, przedstawiając i uzasadniając swoje stanowisko. Pozostali uczniowie zadają prezentującemu pytania i dyskutują wokół poruszonej tematyki.

Faza realizacyjna:

1. **Praca z tekstem.** Jeżeli przygotowanie uczniów do lekcji jest niewystarczające, nauczyciel prosi o indywidualne zapoznanie się z treścią w sekcji „Przeczytaj”. Każdy uczestnik zajęć podczas cichego czytania wynotowuje najważniejsze kwestie poruszone w tekście. Następnie wybrani uczniowie odczytują na głos swoje notatki. Nauczyciel inicjuje rozmowę kierowaną porządkującą ten etap pracy.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Ilustracja interaktywna”. Odczytanie polecenia do multimedium: *Na podstawie schematu wskaż podobieństwa między postaciami materializmu starożytnego i XIX-wiecznego.* Wspólna praca całego zespołu klasowego nad odpowiedziami.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 1-4. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi
4. Uczniowie wykonują ćwiczenia nr 5-8. Nauczyciel sprawdza poprawność wykonanych zadań, omawiając je wraz z uczniami.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?

Praca domowa:

1. Znajdź tekst opozycyjny, przedstawiający inny punkt widzenia w stosunku do omawianego na lekcji.

Materiały pomocnicze:

- Grzybowski J. i inni, *Sposób na filozofię. Kluczowe zagadnienia z dydaktyki przedmiotowej*, Warszawa 2016.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2005.
- Migasiński J., *Filozofia nowożytna*, Warszawa 2011.
- Krokiewicz A., *Zarys filozofii greckiej*, Warszawa 2000.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie mogą wykorzystać medium w sekcji „Ilustracja interaktywna” jako inspirację do przygotowania własnej prezentacji multimedialnej.